

اردشیر خوره

نصرتین بیگم سانیان

(شکل گیری، توسعه، فضاهای شهری و بناهای تاریخی)

دکتر مجید ستار طهرانی

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

دکتر حسن کریمیان

عضو هیات علمی دانشگاه تهران

سرشناسه	: کریمیان، حسن، ۱۳۴۲-
عنوان و نام پدیدآور	: اردشیرخوره: نخستین پایتخت ساسانیان (شکل گیری، توسعه، فضاهای شهری و بناهای تاریخی)
مشخصات نشر	: تهران: سازمان جهاددانشگاهی تهران، انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۵۲۲ ص: مصور، جدول.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۱۳۳-۴۴۴-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیا
یادداشت	: کتابنامه
عنوان دیگر	: نخستین پایتخت ساسانیان (شکل گیری، توسعه، فضاهای شهری و بناهای تاریخی)
موضوع	: شهرها و شهرستان های باستانی - ایران - فیروزآباد(فارس)
موضوع	: Cities and towns, Ancient - Iran - Firuzabad(Fars)
موضوع	: گور(شهرباستانی)
نوع	: Gur(Extint City)
موضوع	: فیروزآباد(فارس) - آثار تاریخی
موضوع	: Firuzabad(Iran:Fars)- Antiquities
موضوع	: ایران - تاریخ - ساسانیان، ۲۲۶-۶۵۱م.
موضوع	: Iran - History - Sassanids, 226-651
شناسه افزوده	: ۱۳۵۹- نظر ظهوری، مجید،
شناسه افزوده	: سازمان جهاددانشگاهی تهران، انتشارات.
رده بندی کنگره	: ۹۵۰/۶۳۵
رده بندی دیویی	: ۹۵۰/۶۳۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۱۵۵

♦ نام کتاب: اردشیرخوره: نخستین پایتخت ساسانیان (شکل گیری، توسعه، فضاهای شهری و بناهای تاریخی)

♦ مؤلفان: حسن کریمیان، مجید منتظرظهوری

♦ ناشر: انتشارات سازمان جهاددانشگاهی تهران

♦ طراح جلد: سعید صحابی

♦ لیتوگرافی: زاویه نور

♦ قیمت: ۷۰۰۰۰۰ ریال

♦ نوبت چاپ: اول - پاییز ۱۳۹۸

♦ شمارگان: ۱۰۰ نسخه

♦ ناظر چاپ: احمد آرش

ISBN-978-600-133-444-3

www.jahat.ir

nashr.jutt@gmail.com

♦ نشانی: تهران - صندوق پستی ۱۸۶-۱۳۱۴۵

♦ تلفن: ۶۶۹۵۴۳۸ تلفکس: ۶۶۴۶۴۹۴۱

♦ تلفن مراکز پخش: ۶۶۹۵۵۷۵۳-۶۶۹۵۴۳۸

♦ خانه کتاب دانشگاه: ۶۶۹۷۳۴۲۳

این اثر، مشمول قانون حمایت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ است. هرکس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مؤلف یا ناشر تکثیر و کپی برداری نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

فهرست مطالب

۵.....	مقدمه ناشر
۱۱.....	پیش گفتار
۲۳.....	فصل اول: بسترهای شکل‌یابی و توسعه شهر اردشیرخوره
۲۳.....	الف) بسترهای جغرافیایی
۲۴.....	۱- جغرافیای طبیعی
۳۲.....	۲- جغرافیای انسانی
۳۲.....	ب) بسترهای تاریخی
۳۲.....	۱- وجه تسمیه
۳۳.....	۲- پیشینه و روند تکوین تاریخی
۴۲.....	۳- اردشیرخوره در منابع مکتوب قبل از اسلام
۴۸.....	۴- اردشیرخوره در منابع قرون نخستین اسلامی
۷۰.....	۵- اردشیرخوره در منابع قرون میانی اسلامی
۷۹.....	۶- اردشیرخوره در منابع قرون متأخر اسلامی
۸۹.....	نتیجه فصل

فصل دوم: شهرهای ایران به روزگار ساسانیان و قرون نخستین اسلامی ۹۷

الف) شهر ساسانی ۹۷

۱- ساسانیان و اندیشه ایران‌شهر ۹۸

۲- شهر و تصور آرمان‌شهر در دوره ساسانی ۱۰۱

۳- شهرنشینی در روزگار ساسانیان ۱۰۹

۴- سازمان فضایی شهرهای ساسانی ۱۱۱

۵- دسته بندی شهرهای ساسانی از نظر پلان و کاربری ۱۱۲

ب) شهرهای ایران در قرون نخستین اسلامی ۱۱۳

۱- مفهوم شهر اسلامی ۱۱۳

۲- گزارش‌های ساسانی به دوران اسلامی ۱۱۵

۳- ویژگی‌ها، کالبد و سازمان فضایی شهرهای اسلامی ۱۱۹

نتیجه فصل ۱۲۲

فصل سوم: یافته‌های باستان‌شناسی در اردشیر خوره ۱۲۵

الف) روش مطالعات میدانی ۱۲۵

ب) شواهد باستان‌شناسی در عرصه شهر ۱۲۷

۱- شواهد فرهنگی ارگ حکومتی و بخش‌های پیرامونی آن (منطقه ۱ بررسی) ۱۲۷

۲- شواهد فرهنگی دروازه و خیابان شرقی شهر (منطقه ۲ بررسی) ۱۴۵

۳- شواهد فرهنگی دروازه و خیابان شمالی شهر (منطقه ۳ بررسی) ۱۴۷

۴- شواهد فرهنگی دروازه و خیابان غربی شهر (منطقه ۴ بررسی) ۱۴۹

۵- شواهد فرهنگی دروازه و خیابان جنوبی شهر (منطقه ۵ بررسی) ۱۵۰

۶- شواهد فرهنگی منطقه شمال شرقی شهر (منطقه ۶ بررسی) ۱۵۱

۷- شواهد فرهنگی منطقه جنوب شرقی شهر (منطقه ۷ بررسی) ۱۵۳

۸- شواهد فرهنگی منطقه جنوب غربی شهر (منطقه ۸ بررسی) ۱۵۴

۹- شواهد فرهنگی منطقه شمال غربی شهر (منطقه ۹ بررسی) ۱۵۵

۱۰- شواهد فرهنگی منطقه حومه‌ای شهر (منطقه ۱۰ بررسی) ۱۵۶

۱۵۷.....	حصار و خندق شهر اردشیرخوره
۱۵۹.....	سایر محوطه‌های باستانی دشت فیروزآباد
۱۶۷.....	شبکه آبرسانی شهر اردشیرخوره
۱۷۱.....	۱- شبکه‌های ارتباطی درون شهری
۱۷۳.....	۲- شبکه‌های ارتباطی برون شهری
۱۷۴.....	نتیجه فصل
۲۰۵.....	فصل چهارم: تحلیلات اردشیرخوره (شکل‌گیری، توسعه و فروپاشی)
۲۰۵.....	الف) تحلیل بافته‌های باستان‌شناسی شهر اردشیرخوره
۲۰۸.....	ارگ یا کهنه
۲۱۳.....	کاشی
۲۱۳.....	شیشه و بقایای لعاب سفال
۲۱۶.....	سرباره آهن
۲۱۶.....	مسکوکات فلزی
۲۱۶.....	مصنوعات سنگی
۲۱۷.....	طربال
۲۲۷.....	آتشکده
۲۳۸.....	برم‌ها (برکه‌ها)
۲۵۳.....	مناطق و محله‌های پیرامون خیابان‌های اصلی شهر
۲۷۷.....	جمع‌بندی
۲۸۰.....	ب) تحلیل داده‌های بررسی دشت فیروزآباد
۲۸۳.....	نتیجه فصل
۲۹۹.....	نتیجه‌گیری
۲۹۹.....	الف) بسترها، زمینه‌های شکل‌یابی
۳۰۱.....	ب) بسترهای ایدئولوژیک شکل‌گیری اردشیرخوره

ج) فرآیند و مراحل شکل‌گیری	۳۰۴
د) ساختار فضایی-کالبدی شهر اردشیرخوره در دوره ساسانی	۳۱۲
ه) تحولات ساختاری فضاهای شهر اردشیرخوره در انتقال از دوره ساسانی به دوران اسلامی	۳۱۵
و) توسعه و تداوم اردشیرخوره در دوران اسلامی	۳۱۸
ز) روند افول و اضمحلال شهر اردشیرخوره	۳۲۱
ح) سایر نتایج	۳۲۲
فهرست منابع	۳۲۷
الف) منابع فارسی	۳۲۷
ب) منابع غیر فارسی	۳۴۳
شکل‌ها	۳۵۱
طرح‌ها	۳۸۹
جداول	۴۴۵

پیش گفتار

بی هیچ تردیدی می توان دوران حاکمیت ساسانیان را روزگار اوج احداث شهرهای ایران به شمار آورد. علیرغم کثرت و وسعت کم نظیر شهرهای این دوران، اطلاعات باستان شناسانه اندکی از آنها در دست است. این در حالی است که شهرها، اصلی ترین کانونهای تمدن بشری بوده و می توانند افق های روشنی در بازشناسی علوم، فنون، صنایع، هنرها و حتی سازمان اجتماعی و ساختار فرهنگی سازندگانشان در اختیار محققان قرار دهند.

از میان شهرهای ساسانیان، "اردشیرخوره" به جهت جایگاه و نقشی که در شکل یابی سلسله ساسانیان ایفا نموده، راهمیت خاصی برخوردار است. زیرا به روایت "کارنامک اردشیر بابکان"، این شهر را به سر سلسله ساسانیان (اردشیر اول) بنیان نهاد و نام اردشیرخوره بعدها به یکی از پادشاهان ساسانیان (اردشیر بابکان) با پیش بینی نبردهای سهمگین تر با آخرین شاهنشاهی اشکانی و هواخواهانش، این شهر را به عنوان مکانی امن برای خود انتخاب کرد زیرا به تعبیر طاعی آن، در مقایسه با شهرهایی چون اصطخر، اطمینان بیشتری داشت. بنا به روایت کارنامک، «اردشیر بابکان بس آبادی و دستکرت آنجا ساخت و بس آتش بهرام در آن نشاند». به باور محققان معتبر قرون اولیه اسلامی نیز آورده اند که اردشیر این شهر را بر در آتشکده اذرفرغانه شکرانه پیروزی بر اردوان بنا کرد. بنا به روایت بسیاری از جغرافیدانان قرون اولیه اسلامی، این شهر، که فرمی دایره ای داشت و حصاری عظیم و خندقی عمیق و عریض آن را محصور کرده بود، در این دوران به شهرگور (جور) شهرت داشت زیرا در میان کوه های اطرافش محصور و در مکانی گود و پست واقع شده بود.

به هر روی، فرم و سازمان فضایی این شهر، که بازتاباننده اندیشه تمرکزگرای اردشیر بابکان در عالم فرمانروایی و سیاست بوده و به نحو چشمگیری می تواند ساختار اجتماعی نمادین این عصر را نیز به نمایش گذارد، توجه محققانی که تحولات شهرها را موضوع کار خود ساخته اند جلب نموده است. با این همه، و علیرغم تلاشهای ارزشمند باستان شناسان مشهوری که در ادامه نامشان آورده شده، کاوشهای باستان شناسانه در این شهر

بی نظیر جهان باستان بسیار ناچیز است. بدین سبب، مولفان اثر حاضر بر آن شدند تا ضمن بهره‌گیری از تمامی تحقیقات گذشته، پژوهشهای مستقل میدانی خود را با اخذ مجوز از سازمان میراث فرهنگی کشور آغاز و با بررسی سطحی سیستماتیک عرصه و حومه این شهر به انجام رسانند و آنچه در نوشتار حاضر تقدیم گشته، حاصل پژوهشهای میدانی نگارندگان در نخستین پایتخت شاهنشاهان ساسانی است.

همچنین، از آنجائیکه یک شهر در بستر جغرافیا شکل گرفته و توسعه می‌یابد، تلاش گردید تا با اتکاء به منابع جغرافیایی دست اول و نیز بررسی شرایط محیطی حاضر، کلیه عوامل موثر بر شکلیابی و توسعه این شهر احصاء گردند. بعلاوه، با عنایت به نقش بی بدیل حولات تاریخی در رشد و دگرگونی فضاهاى شهری، سعی گشته است، با استفاده از منابع معتبر تاریخی، تمامی رویدادهایی که به نحوی در تغییرات فیزیکی شهر مورد مطالعه دخالت داشته‌اند، مشخص گردند. بخش مهمی از اطلاعاتی که در این نوشتار ارائه گردیده، یافته‌ها حاصل از مطالعات میدانی‌اند. در این بررسیها، کلیه شواهد منقول و غیر منقول فرهنگی سطحی و تابلو ویت این شهر مستند سازی و ثبت گردیده‌اند تا با تحلیل آنها اطلاعاتی کم‌نظیر از نخستین پایتخت ساسانیان بدست آید. با این همه، تردیدی نیست که نوشتار حاضر تنها بخشی از فرهنگ و تمدن سازندگان این شهر را هویدا ساخته است و با حفاریات استثنای شناسانه زوایای پنهان بیشتری آشکار خواهد شد. بدین سبب، نگارندگان خاضعانده دست تمامی صاحب نظران ارجمندی که با ارائه نظرات تکمیلی خویش بر غنای این اثر می‌افزیند، را به گرمی می‌فشارند. در پایان، کلمات را به عاریت گرفته و صمیمانه از یکایک کسانی که در انجام مطالعات میدانی نگارندگان را یاری بخشیده‌اند سپاسگزاری می‌نمائیم.

زمستان ۱۳۹۸

حسن کریمیان^۱ و مجید منتظر ظهوری^۲

۱. عضو هیات علمی گروه باستان شناسی دانشگاه تهران hkarimi@ut.ac.ir

۲. عضو هیات علمی گروه باستان شناسی دانشگاه تهران majidzohouri@ut.ac.ir